Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2016

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő
Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő
Lengyel Réka

Olvasószerkesztő
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba, Kollega Tarsoly István, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Pálffy Géza, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza, Varga Katalin

A kötetet kiadja
a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet, a Klebelsberg Kuno Alapítvány,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Balassi Intézet és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató
Borítóterv: Csizmadia Kata
Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

9 Bilkei Irén
Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából

17 Kiss Farkas Gábor
„Mindent el kell hinnünk és meg kell tartanunk, ami a Bibliában van?" Gosztonyi János győri püspök kérései és Iodocus Clichtoveus párizsi teológus válaszai: *Nonnullarum questionum dissolutio* (1517)

45 Szentmártoni Szabó Géza
Bajnaky István hat levele Trencsén város levéltárából, Balassi Bálint és német virágénekek említésével

57 Hámori Nagy Zsuzsanna
Francia követjelentések Bethlen Péter és kísérete brüsszeli és velencei tartózkodásáról

67 Szabó András Péter
A besztercei levéltár jegyzékei az erdélyi fejedelmi udvarról (1636–1659)

123 Martí Tibor – Monostori Tibor
A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról. Castañeda márki titkárának „interjúja" Esterházy Miklós nádorral (1639)

141 Balogh Zsuzsánna – Barta M. János
Bánffy Dénes levelei Csáky Istvánhoz (1667–1669)

171 Bujtás László Zsigmond
Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levéltárából (1676–1677)

187 Kovács Zsuzsa
Attila sírja Lippánál

199 Tóth Ferenc
Az irodalom és a diplomácia vonzásában. Charles Gravier, Vergennes grófja François de Tott báróhoz írt levelei, 2. rész

235 Vaderna Gábor
Gróf Teleki Ferenc (1785–1831) levelei

275 Orbán János – Csörsz Rumen István
Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház boltozatából

315 Tóth Barna
„Magyar versekkel felelő Kaballa". Pálóczi Horváth Ádám *versgenerátor*a

343 Czifra Mariann
Kazinczy Ferenc grammatikája: helyesírás és kiejtés

367 Onder Csaba
Kölcsey Ferenc: Előszámlálása azon Princípiumoknak mellyek a' Révai' Grammatikájában megállítatnak

377 Tóth Kálmán
Kiss József orvos levelei az MTA KIK Kézirattárában

389 Schiller Erzsébet
Magyar peregrinus tanárok – Nagykőröstől Oxfordig és az Urálig

395 Székely Tamás
Vajkay Károly vasgyári igazgató jelentése az állami foglalkoztatású munkások választójoggal történő esetleges felruházásának ügyében (1904)

407 Egry Gábor
Egy kiállhatatlan ember megpróbáltatásai. Kelemen Lajos állam elleni izgatási pere Nagy-Romániában

425 Joó András
„Az ősi felfogáshoz képest egy bizonyos változás mutatkozik…” Iulio Maniu fejtegetései Magyarországról, Romániáról és az erdélyi kérdésről 1944 januárjában

443 Lakatos Artur
A temesvári Madosz működése 1944. augusztus 23. – október 1. között

451 Rácz János
Kompromisszumra képtelenül. A Brit Kommunista Párt és értelmisége az 1956-os forradalom idején

Orbán János – Csörsz Rumen István

Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház boltozatából*

2013 nyarán váratlan meglepetés érte a marosvásárhelyi Sáros utca[1] 1. szám alatti barokk ház felújításán dolgozó építőmunkásokat és műemlékes szakembereket. Az egyik földszinti terem boltozatának feltöltéséből a törmelékkel elvegyülve nagy mennyiségű hulladék – tulajdonképpen korabeli háztartási szemét – került elő, melyet az építés idején, 1811 előtt hasznosítottak töltőanyagként. A leletek sajátos betekintést engednek a házat építtető örmény kereskedő, Csiki Márton családjának hétköznapjaiba. Igen szerencsés körülménynek számított, hogy a felfedezés előtt levéltári kutatások tárták fel a Csiki család és a ház elfeledett 18. századi históriáját, így a leletanyagot hiteles történeti forrásanyag segítségével értelmezhettük. Növeli a felfedezés értékét, hogy nem a többet kutatott örmény kolóniák (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós, Szépvíz), hanem más erdélyi városok kisebb örmény közösségeinek alig ismert múltjára vet fényt. Az emlékek nemcsak a család tárgykultúrájára, de íráshasználatára és részben olvasási szokásaira is utalnak, hiszen a kétszáz éves limlom tekintélyes hányadát teszi ki az írott és nyomtatott papírhulladék. Közleményünk ezt az anyagot mutatja be, különös tekintettel a szinte teljes épségben előkerült világi tárgyú ponyvákra, illetve a közköltészet néhány további emlékére.

A Csiki család[2]

A leletanyag előtt azonban annak „létrehozóit" kell megismernünk. A házat építtető Csiki család története szorosan összefonódik az örmények marosvásárhelyi megtelepedésének folyamatával. A 18. század első felében itt kereskedni szándékozó örményeknek számolniuk kellett a monopol helyzetre törekvő helyi konkurencia ellenállásával és

---

* Orbán János (Marosvásárhely) a Maros Megyei Múzeum kutatója, Csörsz Rumen István (Budapest) az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa. A leletegyüttes és a ház bemutatása a felfedező, Orbán János munkája, a ponyva- és kézirattöredékekről szóló szövegrészt és az átírásokat Csörsz Rumen István készítette az MTA Bolyai János Ösztöndíja és az OTKA 104758. sz. pályázat keretében.

[1] A századfordulón Eötvös József, napjainkban Târgului (Vásár) utca. A helyi magyar köznyelv mindmáig a 18. században használatos *Sáros utca* elnevezéssel illeti.

[2] Az épület művészettörténeti kutatását 2009 végén kezdtük el a tervezett felújítás apropóján, ekkor derült fény a Csiki család feledésbe merült históriájára. Első eredményeinket 2010. március 26-án mutattuk be a *Műemlékvédelem Erdélyben IV.* című szovátai konferencián, majd írásban is összegeztük a *lexikon.ro* adatbázisban: Orbán János, *Csiki Márton háza, Marosvásárhely* (http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=406). A kutatásokat a *„Csiki Márton őkegyelme új házot építtetett." A Sáros utca 1. szám alatti marosvásárhelyi házról és hajdani gazdáiról* c. tanulmányban tervezzük közzétenni (az alábbi két összegző fejezetben így jórészt eltekintettünk a levéltári forráshivatkozások feltüntetésétől, ezek teljes terjedelmükben ott lesznek majd elérhetők).

a privilégiumait féltő, megtelepedési kísérleteiket rendre meghiúsító polgárság mély bizalmatlanságával. Jelenlegi ismereteink szerint az erzsébetvárosi Patrubán Lukács volt az első, akinek 1754–1755-ben sikerült megszereznie az állandó kereskedés jogát Marosvásárhelyen. Ekkor érkezett két szintén erzsébetvárosi társa, Csiki Márton és Csiki István is.[3] A nagyobb kereskedelmi forgalom gazdasági hasznát aztán lassan a helyi magisztrátus is felismerte, így a következő évtizedekben folyamatosan emelkedhetett az örmény családok – Ábrahám, Lukács, Petráskó, Issekutz, Isák, Dobál, Szentpéteri, Emánuel stb. – száma a városban.

Ám a polgárjog megadásától a szabad királyi város önkormányzata mereven elzárkózott, így az örmények nem rendelkezhettek háztulajdonnal (sem) a városban. A polgárjog ügye az első generáció nagy sérelme maradt, az ezért vívott szívós küzdelem forrásaiból körvonalazódik előttünk egyre markánsabban I. Csiki Márton († 1783)[4] alakja, aki 1767-ben elsőként tett kísérletet annak megszerzésére.[5] A magisztrátus ekkor papírra vetett kifogásai jól tükrözik a vagyonos kereskedőkkel szembeni mély bizalmatlanságot: a polgárjog birtokában többet üzérkednének a helyiek rovására, tőkeerejük révén felvásárolnák az egész települést, megszereznék a vezető tisztségeket, míg „végtére e magyar városból örmény város válhatnék" – ecsetelték félelmeiket.[6] A sikertelen próbálkozást 1778-ban újabb követte Csiki részéről, ám a xenofóbiával vegyes helyi ellenszenv ismeretében nem csoda, hogy a hőn áhított státuszt végül csak a kérdést országos szinten rendező II. József-féle concivilitas-rendelet hozhatta el a vásárhelyi örménység számára 1781-ben.

I. Csiki Márton már nem sokáig élvezhette az új helyzet előnyeit, hiszen 1783. június 14-én elhunyt. Fiára, II. Csiki Mártonra († 1828)[7] hárult a feladat, hogy a századforduló jóval kedvezőbb viszonyai között építse tovább a család marosvásárhelyi jövőjét. Derekasan meg is felelt a kihívásnak, halálakor utódai minden jel szerint a város legszámottevőbb vagyonának várományosai voltak. Alapfoglalkozása továbbra is a kereskedés, a városban hiánycikknek számító portékák, Bécsből importált luxuscikkek forgalmazása maradt, emellett messzemenően élt a földvásárlás lehetőségével, ugyanakkor pénzkölcsönzéssel is nagyban foglalkozott. Kövér Veronikával, majd Verzár Johannával kötött két házasságából összesen 19 gyermeke született, akik közül Márton, Ger-

---

[3] Erre Csiki Márton városi polgárjogért benyújtott első kérvényének 1767-es iratanyagából következtethetünk, melyben ő maga említi, hogy 13 éve él a városban. A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, 107. leltár, Acta politica [a továbbiakban *Acta politica*], 1129/1768.

[4] A marosvásárhelyi római katolikus plébánia anyakönyve (1771–1803), 156r. A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala [a továbbiakban MvÁLvt], Anyakönyvek gyűjteménye, nr. 866.

[5] A család minden generációjának volt egy Márton nevű férfitagja, tanulmányunkban a római számokkal ezeket különböztetjük meg egymástól, a Marosvásárhelyen felbukkanó első (I.) Mártonnal kezdődően. A számozás nem vonatkozik tehát az erzsébetvárosi ősök nemzedékeire, ahol a jelek szerint ugyanez volt a helyzet.

[6] A magisztrátus a Guberniumhoz. Marosvásárhely, 1768. március 30. *Acta politica,* 1129/1768, 8–10. Megjegyezzük, hogy az örmények tőkeerejétől való félelem az utólagos fejlemények ismeretében nem volt teljesen alaptalan, bár az itt vázolt apokaliptikus vízió kissé túlzásnak bizonyult.

[7] A marosvásárhelyi római katolikus plébánia anyakönyve (1825–1835), 132r. MvÁLvt, Anyakönyvek gyűjteménye, nr. 869.

gely és István továbbvitte apja foglalkozását. Az elsőszülött fiú, III. Csiki Márton (1787–1868) 1811 táján királyi táblai kancellista volt, tehát jogi képzettségre tett szert, de végül a család hagyományos foglalkozását követte: 1820 táján már ő vezette a szokásos bécsi kereskedőutakat. 1862-ben a város legnagyobb magánföldbirtokosaként tartották számon.[8] A 18. századi ősök tehát sikerrel alapozták meg a család marosvásárhelyi jövőjét: utódaik a 19. század derekára a korabeli Marosvásárhely megbecsült, tehetős és befolyásos polgáraivá váltak.

A ház

A polgárjog II. Csiki Márton számára végre lehetőséget teremtett a telekvásárlásra és az építkezésre. Utóbbi időpontjára egy 1815-ből származó, a magisztrátussal a katonai szállástartás ügyében kialakult nézeteltérés irataiból következtethetünk, mely szerint Csiki Márton házát földszintes változatban már 12 évvel azelőtt megépítette és 8 évig használta is, az emelet pedig négy évvel azelőtt készült el. A keltezés alapján könnyen

1. kép
Marosvásárhelyi utcarészlet 1940 után. Baloldalt a Haller-ház, jobboldalt a Csiki-ház
Forster Központ Fotótára, Budapest, 023.564

[8] Benkő, 2001, 19.

kiszámítható, hogy a földszint 1803, az emelet pedig 1811 táján épülhetett.[9] A helyszíni megfigyelések és falkutatások alapján úgy tűnik, hogy először egy L alaprajzú rész készült el, mely az északi szárnyat, a főhomlokzat első 5 tengelyét és a kocsibehajtót foglalta magába, mindez a második fázisban a déli szárnnyal és az emelettel bővülhetett. Forrásunk arra is utal, hogy a ház 27 helyiséget számlált: ez nagyjából megegyezik a jelenlegi állapottal, azt bizonyítva, hogy az 1810-es évek első felében már a mai helyzet állt fenn.

A masszív tömegű, magas manzárdtetővel fedett emeletes ház szabálytalan U alaprajzú, két hátranyúló, árkádos udvari szárnnyal. Késő barokk jellegű főhomlokzata tíztengelyes, kosáríves kocsibehajtóval, toszkánfejezetes pilaszterpárok, faltükrök és füles ablakkeretek által meghatározott főhomlokzati ornamentikával. Művészettörténeti értelemben nem tartozik az erdélyi barokk kiemelkedő emlékei közé, építészeti megoldásai zömét tekintve átlagos városi lakóház, ám a kor marosvásárhelyi építkezéseinek és a Csiki család 18. századi történetének ismeretében más szempontok mentén kell értékelnünk. A roppant tömegű ház ugyanis a maga korában a város legnagyobb barokk lakóházaival vetekedett, méreteiben csak a Kendeffy-palota és Teleki Sámuel könyvtárszárnyat is magába foglaló együttese múlta felül.[10] A kiterjedt U alaprajz – melyről a kortársak pontosan számon tartották, hogy nem kevesebb, mint 27 helyiséget tartalmaz – szintén a főúri paloták világát idézi, azzal együtt is, hogy a Csiki család népes volta és a kereskedőtevékenységgel együtt járó raktározási és személyzeti igények bizonyára indokolták a méreteket. A földszinten és az emeleten feltárt kvalitásos díszítőfestés helyi viszonylatban szintén nem tekinthető általánosnak. Az építkezés hátterében tehát minden jel szerint erős reprezentációs vágy feszül, mely a Csiki család polgárjogért folytatott évtizedes küzdelmei ismeretében érthető meg igazán. Ez a státusz elhozta a helyi társadalmon belüli egyenjogúságot, s mindenekelőtt feljogosított a háztulajdonra. Megszerzését követően Csiki Márton építkezései által is demonstrálhatta, hogy a város legtehetősebbjei közé tartozik, vagyon és lakóigények tekintetében messze felette áll a polgárjogát évtizedeken át gáncsoló helyi elitnek, de nem alábbvaló a városban építkező erdélyi arisztokratáknál sem. A helyi lépték szerint igencsak méretes lakóház ennek szimbolikus megjelenítéseként is értelmezhető a barokk kori város nyilvános terében.

Miről mesélhet a papírhulladék?

Ebből a házból került tehát napfényre 2013 nyarán a közleményünk tárgyát képező leletanyag. A felújítás során ugyanis eltávolították az épület északi szárnyában a főhomlokzattól számolt harmadik földszinti helyiség dongaboltozatának töltését. Az építőmunkások az emeleti terem padlójának felszedését követően figyeltek fel a töltésben a

[9] A marosvásárhelyi magisztrátus a Guberniumhoz (fogalmazvány). 1815. február 24. *Acta politica,* 97/1814.

[10] Néhány évvel korábban épült a református kollégium északi szárnya, majd az *Apolló* néven ismert, bálterme is magába foglaló bérház – nem lakóházak ugyan, de ezek voltak a város első kétemeletes épületei.

szokásos törmelékkel elvegyült régi tárgyakra és papírlapokra. A Maros Megyei Múzeum munkatársait az újonnan feltárt díszítőfestés konzerválásával foglalatoskodó restaurátorok (Kiss Lóránd és csapata) értesítették, ezt követően került sor a több köbméternyi – a boltozatból már kitermelt – föld és építési törmelék aprólékos átforgatására és az azzal elvegyült, a 18–19. század fordulójáról származó hulladék különválogatására. Az anyagot ezt követően a Maros Megyei Múzeum Történeti Osztálya vette át,[11] majd 2014. december 4-től időszakos kiállítás mutatta be a marosvásárhelyi közönségnek a több mint kétszáz éves szemét értelmezési lehetőségeit.[12]

A leletek igen nagy változatosságot mutatnak: kerámia, üveg, háztartási eszközök, textíliák, cipők, ruhadarabok és papír egyaránt található közöttük. Megtartásuk jó, a két szint közötti töltés száraz klímája tökéletesen konzerválta őket az eltelt kétszáz esztendőben. Nagy valószínűséggel korabeli háztartási szemétről van szó, az építtetők ezzel pótolhatták a törmeléket, vagy pedig a korábbi földszintes ház padlásán kallódó hasznavehetetlen limlom vedlett át boltozati töltéssé az emelet befejezésekor, 1811 körül. Hangsúlyoznunk kell, hogy a felújítás során a leletek feltárása nem képezett prioritást – mindössze egyetlen boltozat kibontására került sor. A jövő kutatóinak nem árt ezt számon tartani, a szomszédos boltozatok könnyen rejthetnek hasonló anyagot. A legérdekesebb és legnagyobb mennyiségű leletcsoportot a papírhulladék képezi. Az életvitelszerűen kereskedő örmények mindennapjaiban az írás-olvasás létszükséglet volt, nem tekinthető tehát sajátosnak vagy véletlennek az írástudás elterjedtsége köreikben.

A *kéziratos anyag* datált töredékeinek elsöprő többsége a századfordulót követő években keletkezett, a legkorábbi azonosított datálás 1789-es,[13] a legkésőbbi 1808-as[14] (ez egyébként megerősíti az építéstörténeti részben körvonalazott periodizációt is). A tartalom és a megszólítások, aláírások alapján egyértelműen II. Csiki Márton és a Csiki család közvetlen környezetében keletkezett, főként a kereskedői tevékenység kapcsán. Különválasztható egy, Szentpéteri Kristóf kereskedősegédhez köthető iratcsoport: a hozzá írt két névnapi köszöntővers, a román nyelvű levél és több más töredék.[15] Szent-

---

[11] A válogatás munkáját Kovács Mária-Márta és Orbán János művészettörténészek végezték. Maga a kitermelés folyamata nem zajlott szakfelügyelet mellett, ez pedig jó eséllyel hozzájárult bizonyos tárgyak megsemmisüléséhez, eltűnéséhez. Egy kézzel festett kártyacsomag tucatnyi lapja a kiválogatást követően tűnt el. A leleteket a Maros Megyei Múzeum Történeti Osztálya vette kezelésbe, a papíralapú anyag a 9916 leltári szám alatt került be az osztály gyűjteményébe (a továbbiakban: *Történeti Osztály* 9916). Arra érdemes részének tisztítását, konzerválását és restaurálását Pop Călin papírrestaurátor végezte 2014–2015-ben.

[12] *Szemétbe írt történelem. Csiki Márton háza és a régi örmény hétköznapok*. Megnyitó: 2014. december 4. A kiállításra a Maros Megyei Múzeum várbeli épületének földszinti kiállítótermeiben került sor; kurátorai Orbán János és Kovács Mária-Márta voltak.

[13] Gróf Kornis Gáspár levele Csiki Mártonhoz. Kóród, 1789. október 8. *Történeti Osztály* 9916.

[14] Ismeretlen által írt levéltöredék, melynek csak a záróformulái és 1808. január 11-ei keltezése maradt fenn. *Uo.*

[15] Bodó József plébános (Szentpéteri) Kristófhoz. Vécke, 1801. március 24; Szentpéteri Kristóf principálisához. Marosvásárhely, 1804. február 21. stb. *Történeti Osztály* 9916.

péteri egyébként a család bizalmas intézője volt, 1813-ban gazdája, Csiki Márton távollétében ő járt el a szomszédos Haller Gáborral kibontakozott határvita ügyében is.[16]

Kiemelt figyelmet érdemel a kéziratok többnyelvűsége: a jelek szerint a 19. század elején Csikiék környezetében a magyart, örményt, németet és latint egyaránt ismerték, sőt az egyik Szentpéteri Kristófhoz címzett levéltöredék román nyelven íródott (latin betűkkel).[17] A szövegek zöme azonban magyar és örmény: kereskedőink egymás között anyanyelvükön is értekeztek,[18] de a vásárlóközönséghez és a kulturális környezethez való alkalmazkodás a magyar nyelv használatát ösztönözte – ez a városban felnőtt második és harmadik generáció tagjai körében már bizonyíthatóan anyanyelvi szintű volt, az itt tárgyalt iratok döntő többsége magyar nyelven íródott. A jelek szerint Csiki Márton közeli bizalmasával, Szentpéteri Kristóffal is magyarul értekezett.[19] Az írástudás a 19. század elején a kereskedést irányító Csiki Márton és fiai mellett nyilvánvalóan érvényes a napi munka zömét végző kisegítő személyzetre, de a jelek szerint a nőkre is: ezt igazolja egy gyergyószentmiklósi Kövér lány bátyjához írt, teljes épségében fennmaradt levele,[20] de az a forrásokból ismert körülmény is, mely szerint Szentpéteri Mihály, a Csiki Márton Veronika nevű leányát 1811-ben megszöktető kereskedőlegény titokban levelezett szerelmével.[21]

A kéziratos anyag java része tartalmilag a kereskedéshez kötődik. Legnagyobb forrásértéke két, szinte teljes épségben fennmaradt, illetve egy erősen töredékes megtartású *hitelkönyv*nek van, mindhárom 1801-ből származik. Ezek páratlanul jó képet nyújtanak Csikiék vásárlóköréről és az általuk forgalmazott portékákról. A lapokon elvonul a szemünk előtt a korabeli város szinte teljes társadalma: a Toldalagi és Teleki családok különböző sarjai, gróf Haller Zsigmond, báró Henter Antal, a „nagy" Borosnyai tiszeletes, Topler János kőművespallér, a ferences páterek, Dósa Gergely kollégiumi tanár, a várbeli katonatisztek, a patikárius, „az új német pléhes", a „német serfőző fogadósnéja", „Náznánfalváról [a] szabó zsidó", a „semlésnek az szép leánya", de még Molnár Ádám, a Teleki Téka bútorzatán épp ekkortájt dolgozó asztalos is. Mások mellett Cserei Farkas, Aranka Dániel és György, Donáth Antal, Szentpáli Elek felbukkanása jelzi, hogy

---

[16] Jakab István és Marusi Mihály szenátorok jelentése a marosvásárhelyi magisztrátushoz. 1813. augusztus 28. *Acta politica*, 81/1813.

[17] „Tot bine ecz poftesk de la milostivul Dumnezeu secz dereujaske Drag fiul mnyeu..." ('Minden jót kívánok a kegyelmes Úristentől tenéked, fiam...') kezdetű levéltöredék. *Történeti Osztály* 9916.

[18] A leletanyagból 9 darab nagyobb méretű, örmény betűkkel írt, összefüggő szöveget tartalmazó töredéket restauráltattunk. Java részük a kereskedéshez kötődik és a századforduló táján keletkezett. Értelmezésükhöz Pál Emese és Lusine Sargsyan (Jereván) nyújtott segítséget. Ezen kívül különválogattunk számos más, kisebb méretű, örmény betűs töredéket is.

[19] „Kristoff! Ha modat lészen sijes [...] [...] későbben vasárnapra lehes [Vá]sárhelyen és Gergely legenyeivel hozam szekeret fogadván jöjél, két legénnyel, magad mellé és az inassal Ugrára lakadalamra. Hogy a Groff kedvit tölthessök be. Sig. Ugra Die 4ta Aprilis 1804. Csiki Marton" – sürgette segédjeit a kereskedő, s bizonyára igyekezett kiaknázni a Haller gróf esküvőjében rejlő üzleti lehetőségeket. *Uo.*

[20] Kövér Jóni (?) levele bátyjához. Gyergyószentmiklós, 1805. április 9. *Történeti Osztály* 9916.

[21] A leányszöktetésre vonatkozó források: MvÁLvt, Marosvásárhely város levéltára, 107. leltár, Acta iudicialia, 1595/1811; *A marosvásárhelyi magisztrátus ülésjegyzőkönyve 1811,* 97v, 237v, 259–260, 312v. MvÁLvt, Marosvásárhely város levéltára, 118. leltár, nr. 42.

a Királyi Tábla tisztségviselői állandó vásárlók voltak Csikiék boltjában. A hitelkönyvek szerint a boltban legkelendőbb a textiláru volt, de Szentpáli Elek ítélőmester áprilisban építőanyagot (stukaturadrótot, lécszeget, zsindelyszeget) is innen vásároltatott. Mindemellett forgalmaztak kalapot, gyermekjátékot, tükröt, porcelán étkészletet, findzsákat, kávét, nádmézet, vaníliát, csokoládét, francia játékkártyát. Utóbbiak kelendőségére utal a mintegy tucatnyi kézzel festett kártyalap[22] mellett öt, bizonyára a pakkok kereskedelmi csomagolására szolgáló védőpapír a leletek között: három a pesti Iohann Wagner,[23] kettő a pozsonyi Jacob Schmidt[24] cégjegyével ellátva. Mint említettük, a forgalmazott portékák számottevő része a Bécsig tartó kereskedőutak során beszerzett importtermék volt, a leletanyagban ezt egy, a tükrök vásárlására utaló, Bécsben kiállított számla töredéke igazolja.[25]

Fennmaradtak különféle árucikkekre vonatkozó vásárlói megrendelések töredékei is. Gróf Kornis Gáspár például 1789. október 9-én egy levélben kérte Csikit, hogy – mivel Haller Gábor és Jósika Antal ebédre szándékozik jönni hozzá – küldjön számára alapanyagokat a lakomához (hal, rizskása, citrom, mandula, szőlő, rozsólis stb.).[26] Gróf Lázár Eleonóra 1792-ben a szokásos textíliákat rendelte,[27] Bodó József plébános 1801-ben egy „fél selyem kalapot és két koncz se nem super fáin, se nem durva, hanem jó közönséges író pappirossot".[28]

De nem csak üzleti ügyekben ragadtak tollat a Csiki-portán. Egy német szószedet és írásgyakorlat lapja talán valamelyik ifjú Csiki nyelvtanulási kísérleteire utal. Tutsik Bogdán 1799-ben egy szerződés elküldését sürgette Csegödi András kancellistánál,[29] egy ismeretlen levélíró, talán épp Csiki Márton várandós felesége köhögésére kért gyógyírt egy orvostól.[30] Több Mária-himnusz másolata *(Ave Maris stella; Omni die dic Mariae; Magnificat anima mea Dominum)* és egy Szent Luca-himnusz töredéke szemlélteti a ka-

---

[22] Ezek közvetlenül a szemétből történt kiválogatásuk után sajnálatos módon eltűntek.

[23] Három különböző változat töredékéről van szó. A legépebben fennmaradt példány vörös nyomata egyszerű, téglalap alakú mező (12,5 × 10 cm), széles kerete ívesen sávozott, közepén felirat: FEINE TEISCHE KARTEN FABRICIRT VON IOHANN WAGNER PRIVIGL. KARTEN FABRICANT IN PEST IN DEN NEVEN WELT No. 522. Wagnerről lásd: Nagy, 1932, 139, 140.

[24] Az ép példányon a vörös színű nyomat (10 × 14 cm) téglalap alakú homlokmezejében ágaskodó oroszlán látható, egyik lábával tölgyfaágat tart (felső részén két makk közé kifeszített szalagon JOSEPH WAGNER felirattal); másik lábával kétfejű császári sassal díszített pajzsra támaszkodik. A nyomat alsó peremén füzérek között stilizált koronás magyar címer, a felső részen oszlopfejezetről csüngő leveles ágak jelennek meg. A hajtogatással a pakk oldalára kerülő peremen felirat: FFINNE TEÜSCHE FABRICIRD / VON IAGOB SCHMID / IN PRESBURG (sic). *Történeti Osztály* 9916.

[25] [... ...]gen Con[...] Bezahlung Kaisl. Kön. Priv. Niernberger Spie[...] Fabrique in Wien, in der Alstervorstadt No. 51. *Uo.*

[26] Kért egy ón leveseskanalat is, mivel ezüstből készült sajátja eltörött. Kornis Gáspár Csiki Mártonhoz. Kóród, 1789. október 8. *Uo*.

[27] „Külgyön Csiki Uram! egy sing zöld babos flánelt, egy 4 szegletű keszkenyőt, csak 12 garasos gyocsból, egy matring szép, vékony cérnát". Lázár Eleonóra Csiki Mártonhoz. Medgyesfalva, 1792. szeptember 31. *Uo.*

[28] Bodó József plébános (Szentpéteri) Kristófhoz. Vécke, 1801. március 24. *Uo*.

[29] Tutsik Bogdán Csegödi Andráshoz. Déva, 1799. július 23. *Uo*.

[30] Datálhatatlan levéltöredék. *Uo.*

tolikus vallásos énekek kéziratos terjedését a hithű katolikus örmények körében.[31] Az alábbiakban bővebben tárgyalt, Szentpéteri Kristófhoz intézett két névnapi köszöntővers a közköltészet világi műfajait idézi, de még egy többé-kevésbé sikerült szerelmes vers töredéke is fennmaradt.[32]

A *nyomtatott töredékek* mennyisége a leletanyagban szintén látványos. Amíg azonban a kéziratos emlékek értelmezési kerete egyértelműbb, nyomtatott társaik esetében nem ennyire egyszerű a helyzet: a könyv- és újságlapok használata, funkciója, szemétbe kerülésének útja kétszáz év után nehezen tisztázható. Csak óvatosan következtethetünk tehát belőlük a ház lakóinak olvasási szokásaira, hiszen java részük minden bizonnyal átesett egy előzetes funkcióváltáson, csomagoló- vagy törlőpapírként, gyújtósként érve meg a szemétbe kerülés pillanatát. Általánosságban viszont ezzel együtt is érdekes képet nyújtanak a család tágabb környezetében előforduló nyomtatványokról, művelődéstörténeti értékük pedig igen becses azon kiadványok esetében, melyeknek puszta fizikai fennmaradása vagy korabeli könyvjegyzékekben való feltűnése is ritka – gondolunk itt a közleményünk fő tárgyát képező ponyvákra (annál is inkább, mivel alacsony pénzbeli értékük és a hozzájuk kapcsolódó eltérő használat igazolhatja a „könyvespolcról" a szemétbe vezető utat is). Külön csoportot alkotnak a nem kiadványokból származó kisnyomtatványok, mint például egy előfizetési felhívás Váradi Sámuelnek a himlőoltás jótékony hatásáról írt könyvéhez,[33] a császári Lottéria hirdetvénye,[34] a kártyák kereskedelmi csomagolására szolgáló papírok és más effélék. Alább az eddig azonosított jelentősebb nyomtatványok segítségével keressük a választ a leletek kapcsán megfogalmazódott kérdésekre, nem vállalkozhatunk a kisebb-nagyobb töredékek *összességének* értelmezésére (a teljes körű, statisztikai értékű vizsgálódás amúgy is csak a vélhetően hasonló meglepetéseket tartogató további boltozatok feltárása után nyerne értelmet).

Egyes esetekben komolyabb fenntartások nélkül kezelhetjük olvasmányként a leleteket: ilyenek az újságtöredékek, melyeknek sorsa már ekkor is előbb-utóbb a szemétbe kerülés volt. A Bécsben megjelenő *Magyar Kurír* három címlapos töredéke[35] és számos lapja tehát jó eséllyel annak jele, hogy a birodalmat szüntelenül járó marosvásárhelyi örmények a világ híreiről a szárnyait bontogató magyar sajtóból is tájékozódtak, annál is inkább, mert ehhez bécsi útjaik során könnyen hozzá is juthattak. Számos újságfoszlány, illetve egy, a *Gräzer Zeitung* által az olvasókhoz intézett 1803-as felhívás utalhat a német nyelvű sajtó használatára.[36]

A leletanyagban Aranka György népszerű drámafordítása, az *Ujj módi gonosztévő, a fiui szeretetnek jeles példája...* is felbukkan egy töredékes könyvlappár erejéig. A Fenouillot

---

[31] *Uo*.

[32] Szerelmes vers datálatlan töredéke „Sokszor éjjel álmomban képed öleltem..." kezdettel. *Uo.* Lásd Függelék II. 3.

[33] Tudosíttás..., Bécs, 1802. február 2. *Uo.*

[34] Verzeichniss aller in der am 6. November l. J. beschehenen dritten Klassen Ziehung..., *Uo.*

[35] *Magyar Kurír*, 1802. augusztus 27. (Nro. 17.); 1804. november 27. (Nro. 43.); 1806. január 18. (Nro. 5.). *Uo.*

[36] *Der Verleger de Grätzer Zeitung...,* November 1803. *Uo.*

által írt francia eredeti mű, a *L' Honnete Criminel* (1767) számos kiadást ért meg Európaszerte, így az 1791-ben Bécsben megjelent Aranka-féle magyar fordítás is népszerűnek ígérkezett.[37] A Csiki-ház boltozatában fennmaradt lapokra annál inkább tekinthetünk akár valódi olvasmányként is, mivel a kortárs szépirodalom iránti fogékonyságra más jelek is utalnak a családban – Kazinczy Ferenc *Munkáji*nak előfizetői között 1816-ban Csiki Márton (bizonyára az ifjabb) is szerepel.[38] A Cornelius Nepos nagy művének Balogh György által készített, *Hires Nevezetes Hadi fejedelmeknek életekről...* című fordításából származó, Alkibiadészról szóló kopott laptöredék a kor antikvitás iránti érdeklődését, egyben igen népszerű olvasmányát villantja fel.[39] Johannes Buchler gyakorlati kézikönyve, a levélírás rejtelmeibe beavató, számtalan kiadást megért *Thesaurus conscribendarum epistolarum...* megviselt, nyolcadrét lapjairól elvileg szintén elképzelhető, hogy családon belüli használatot követően végezték a papírhulladékban, bár erre bizonyítékaink vélhetően sohasem lesznek.[40]

A leletek között azonosítottuk viszont az Erdély 17. századi oktatástörténetében kulcsszerepet játszó Johann Heinrich Alsted 1630-ban kiadott hétkötetes enciklopédiájának egyik lapját is.[41] A professzor Bethlen Gábor hívására Bisterfelddel és Piscatorral együtt érkezett Herbornból a gyulafehérvári főiskolára tanítani.[42] Munkája minden művelődéstörténeti jelentősége ellenére is elavultnak számított a 18–19. század fordulóján, de egyébként is nehezen lenne magyarázható a kétszáz évvel korábban élt kálvinista teológus felbukkanása a hithű katolikus örmények olvasmányai között. Biztos tehát, hogy nem egy Csikiék által szétolvasott kötet lapjaként sodródott a szemétbe, hanem már odakerülése előtt funkciót váltott. A Petrus Lambecius által a bécsi császári könyvtárról kiadott kilenckötetes ismertető 1778-ban megjelent ötödik kötetéből

---

[37] *Uo.* A 119–120. és a 121–122. oldalt tartalmazó lappár maradt fenn. Vö. Charles Georges de Fenouillot Falbaire de Quingey: *Ujj módi gonosztévő, a fiui szeretetnek jeles példája. Öt fel vonásokra szabott dráma, vagy érzékeny játék.* Fordította Aranka György. Bécs, 1791, Alberti Ignátz betűivel. Bánffy gubernátor feleségének, Palm Jozefának ajánlva jelent meg. A fordítás sikerét mutatja, hogy a darabot 1793-ban a kolozsvári társulat színre is vitte, Őri Fülöp István és Kótsi Patkó János főszereplésével. Lásd Király, 2006.

[38] Kazinczy Ferenc *Munkáji. Szép literatúra.* Nyolczadik kötet. Pesten, 1816, Trattner János Tamásnál (Csiki Márton a pesti előfizetők sorában található).

[39] Cornelius Nepos: *Hires Nevezetes Hadi fejedelmeknek életekről és cselekedetekről írt könyve.* Ford. Balogh György. Kassa, 1763. Balogh először 1701-ben, Lőcsén kiadott fordítása inkább didaktikai segédeszközként szolgált, de a kis zsebkönyv népszerű olvasmány lehetett a latinul nem tudó felnőttek körében is, három újrakiadást érve meg (1746, 1763, 1777). A Csiki-leletanyagban fennmaradt, Alkibiadészról szóló lapot az 1763-as kassai kiadás töredékeként azonosítottuk. Vö. *Balog György Nepos-fordítása.* In: RMPE 10, 299–419, 720–746.

[40] Joannes Buchler: *Thesaurus conscribendarum epistolarum ex variis optimisque authoribus desumptus.* Coloniae, J. Kalcovius, 1663. Vö. Knapp, 2011.

[41] Johann Heinrich Alsted: *Enciclopaedia septem tomis distincta. Tomus tertius encyclopaediae...,* Herbornae Nassoviorum, 1630. A kiadás azonosításában Sipos Gábor és Ősz Előd volt segítségünkre, az értelmezésben nyújtott tanácsokért Viskolcz Noémit illeti köszönet.

[42] Életéről és tudományos munkásságáról legbővebben: Szentpéteri, 2008.

fennmaradt töredék[43] értelmezése is hasonló kérdéseket vet fel: a reprezentatív és értékes kiadvány, ha ott lett volna Csikiék könyvei között, semmiképpen sem végezhette volna a szemétben. Arra kell tehát gyanakodnunk, hogy nagyméretű, ollóval hosszában félbevágott lapja egészen más, sokkal prózaibb rendeltetést töltött be a család mindennapjaiban. Több más német nyelvű kiadvány *felvágatlan,* így valószínűleg sohasem olvasott (ráadásul foltonként elszíneződött) negyedrét ívei is azt sugallják, hogy szemétbe kerülésük előtt inkább a kereskedőportán oly fontos csomagolásban lehetett szerepük, mintsem a családtagok művelődésében. Alstediussal, Lambeciusszal és társaikkal együtt tehát óvatosságra intik a 21. századi kutatót, jelezve a leletanyag értelmezésének korlátait.

Ponyvák

A leletegyüttesből két világi és három vallásos ponyva töredéke került elő. Utóbbiak tulajdonosait vagy lehetséges vevőit a marosvásárhelyi katolikusok körében kereshetjük, akárcsak a már említett kéziratos himnuszmásolatok készítőit.

A vallásos füzetek – amennyire ez megállapítható mai, szakadozott állapotukban – felvágva maradtak ránk, tehát kész termékként, olvasható módon. Az egyik, címlap nélküli világi versfüzér szintén felvágott formában, papírszalaggal megerősített kötéssel bukkant fel a papírszemetek között, a másik profán gyűjtemény viszont felvágatlanul, bár oldalhelyes hajtással került elő. Ez utóbbi talán nyomdai hulladékként, csomagolóanyagként került a házhoz, hiszen ilyen állapotban aligha olvasták. A közköltészet más forrásai is gyakran jutottak ilyen sorsra – elég, ha Adorján Imre székely strázsamester versfüzetére gondolunk, amellyel később a sajtot takarták le érleléskor.[44]

Az egyik világi ponyva címe: *Négy ſzép VILÁGI ÉNEKEK,* s a címlapja szerint „Nyomtattatott 1785-dik Eſztendöben", ismeretlen helyen. A füzet felvágatlan maradt, bár a hajtások már az előkészítésre utalnak, sőt tulajdonosa is volt,[45] hiszen a keltezés fölötti nyomtatott lénián az egykori tulajdonos, „Molnár Joseph" nevét olvashatjuk. Személyét egyelőre nem sikerült azonosítani Csiki Márton környezetéből. A füzetnek eddig nem ismertük pontosan egyező példányát. Azonos című, tartalmában és kilövésében rokon, de több részletben és illusztrációiban is eltérő, ezért feltehetőleg újraszedett változata 1790-ből maradt fenn (OSZK PNy 711). A füzet négy barokk-rokokó szerelmi dalszövege részben már korábbi ponyvákon napvilágot látott.

A felvágatlanul maradt kiadvány megerősíti a korábbi sejtéseinket a nyolclapos ponyvák nyomdatechnikájáról. Mind a vásárhelyi füzet, mind a Thaly Kálmán gyűjte-

---

[43] Petri Lambecii Hamburgensis *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi.* Liber Quintus. Vindobonae, 1778, Typis et Sumptibus Ioan. Thomae nob. de Trattnern.

[44] Vö. Gyalui, 1895, 77.

[45] Egy felvágatlan 8 lapos ponyva használati értéke jóval magasabb, mint egy felvágatlan könyvé vagy újságé. Az alább részletezett technika szerint összesen egy félíves papír két oldalára nyomtattak mindent, tehát még ilyen félkész állapotban is használni lehetett valamelyest; egyik lapot sem fedte el a felvágatlan hajtásív.

ményében fennmaradt, nyersen felvágott ponyvák[46] (amelyeken a vágás nyomai ma is „puzzle-ként” visszailleszthetők egymásba) azt az korszakunkban már kizárólag nyolcadrét méretű[47] kiadványokat félíves papírra, 2×4 lappáros kilövéssel nyomtatták. Így tehát a hagyományos ívrendszert jócskán leegyszerűsítve, akár maradék papír felhasználásával létrejöhettek az új füzetkék:

Az ív rectója		Az ív versója	
3	6	5	4
2	7	8	1[48]

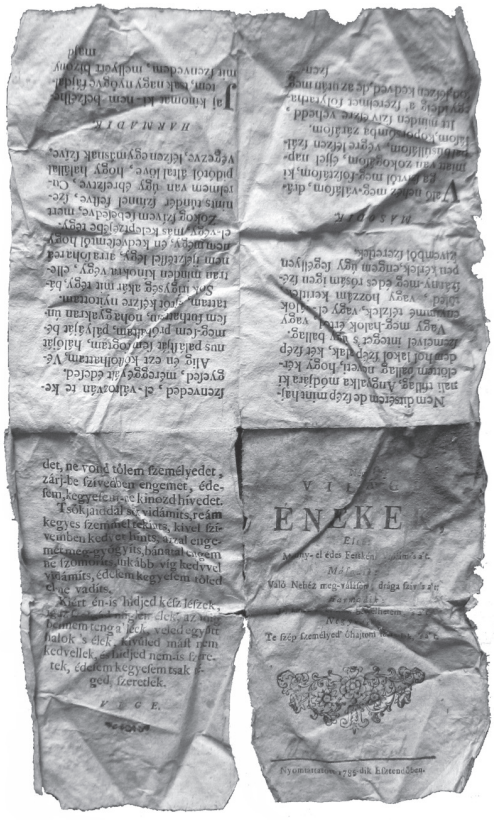

2. kép
A Négy szép VILÁGI ÉNEKEK felvágatlan marosvásárhelyi példánya

[46] OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1390. I, 151a–182b, 194b–199a.
[47] Borsa, 1994, 20.
[48] A vásárhelyi példány kilövése is ilyen, tehát bizonyosan nem azért maradt krúdában, mivel elrontották a kilövést. A névbejegyzés arra utal, hogy még gazdája is volt a nyomatnak.

Ez magyarázatot adhat arra is, hogy bizonyos ponyvákat miért szedtek újra változatlan szöveggel, azonos kilövéssel, de más betűtípussal és képanyaggal a nyomdászok: feltehetőleg az épp használaton kívüli betűkészletből és illusztrációkból gazdálkodtak. Technológiai szempontból tehát a ponyvakiadás a maradékok praktikus és rugalmas felhasználásán alapult – egy-egy ilyen füzet a nyomdász számára nem feltétlenül célterméknek számított, sokkal inkább melléktermékнek, amely mégis nyereséget hozhatott.

A címlap nélküli, de készre vágott (tehát valaha olvasott és használt) ponyva legközelebbi rokonát Erdélyből ismerjük, a szintén Marosvásárhelyen élő Aranka György kolligátumából (OSZK 819.058). A *SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK* című füzet 1792-es datálással, a nyomdahely megjelölése nélkül maradt ránk, címlapján a hordón lovagoló Bacchus kissé vázlatos ábrázolásával. A füzet tartalma, kilövése és nyitó illusztrációja megegyezik a Csiki-ház falában fennmaradt példányával, ám a szedés,

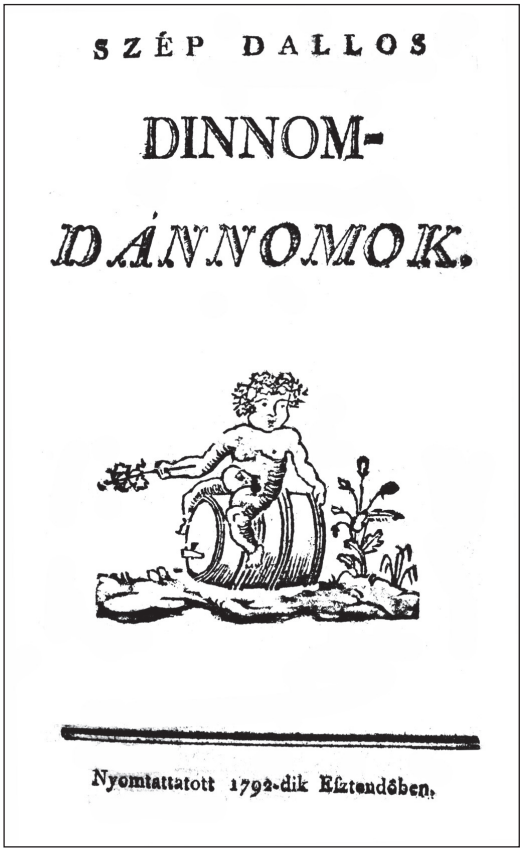
SZÉP DALLOS

DINNOM-

DÁNNOMOK.

Nyomtattatott 1792-dik Esztendőben.

3. kép
SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK (1792)
A budapesti példány címlapja, OSZK 819.058

a verskezdő nagybetűk típusa és a záró ábra sem azonos. Bizonyosan újraszedték, ráadásul a vásárhelyi példányban kevesebb és eltérő sajtóhiba akad, mint a budapestiben.

Az immár két altípussal is adatolható gyűjtemény 13 szöveget közöl, így egyike a leghosszabb fennmaradt 18. századi magyar verses ponyváknak. Megjelenése egybeesik I. Ferenc cenzúraszigorításával, s a hatóságok egy alkalommal Debrecenben 61 példányt koboztak el ennek a kiadványcsaládnak a kassai kiadásából (sajnos sikerrel, ezért biztos nyomdahelyű lenyomatot ma sem ismerünk).[49] Petrik Géza szerint Aranka példánya mindenképp a váci Gottlieb Nyomda terméke volt; ez nehezen igazolható, ugyanakkor tény, hogy a váci ponyvák közt több egykorú, valamivel rövidebb füzettel találkozunk, amelyek előképként szolgálhattak e két kibővített variáns számára. Az egyik ilyen előzmény a tar-

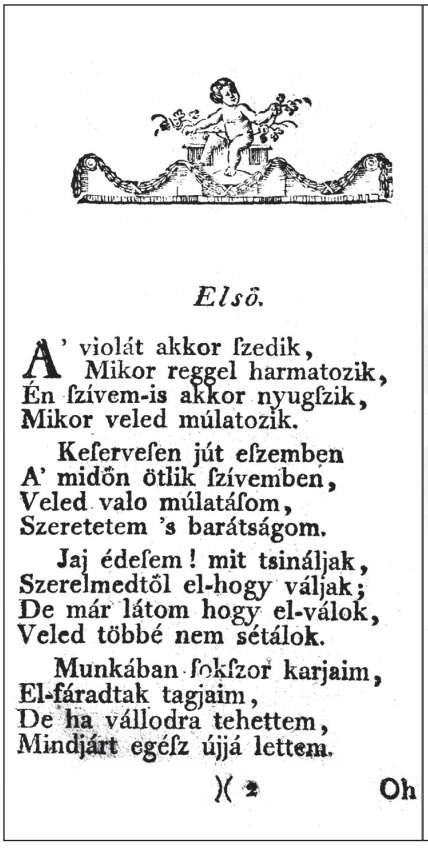

Elsö.

A' violát akkor ſzedik,
Mikor reggel harmatozik,
Én ſzívem-is akkor nyugſzik,
Mikor veled múlatozik.

Keſervesen jút eſzemben
A' midön ötlik ſzívemben,
Veled valo múlatáſom,
Szeretetem 's barátságom.

Jaj édeſem! mit tsináljak,
Szerelmedtől el-hogy váljak;
De már látom hogy el-válok,
Veled többé nem sétálok.

Munkában ſokſzor karjaim,
El-fáradtak tagjaim,
De ha vállodra tehettem,
Mindjárt egéſz újjá lettem.

)(2 Oh

4. kép
SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK (1792) szövegkezdet

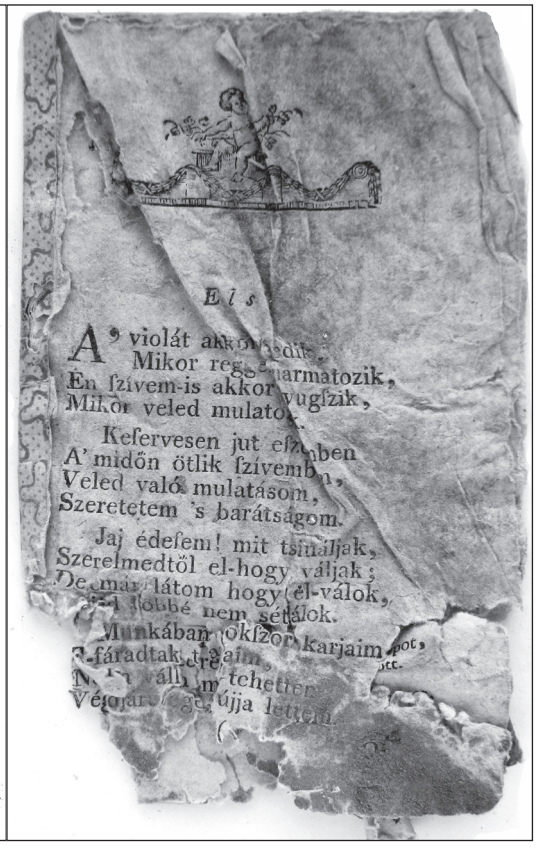

5. kép
A címlap nélküli marosvásárhelyi példány szövegkezdete

[49] Pogány, 1959, 69.

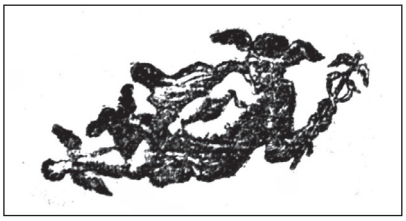

6. kép
SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK (1792)
az OSZK példányának záró ábrája

7. kép
A címlap nélküli marosvásárhelyi példány záró ábrája

talmában is rokon, kilenc közös dalszöveget bemutató *NE-NE-NE-NE* SZÉP DALLOS DINNOM-DÁNNOMOK A *NE-NE-NE AZ-AZ DINNOM-DÁNNOMOK* című keltezetlen, feltehetőleg váci kiadású ponyva, amely szintén szerepelt Aranka György ponyvalistáján,[50] s a fennmaradt példány is az övé lehetett (OSZK 819.070, talán egy felbontott kolligátumból).[51] A most előkerült variáns tehát a kiadványtípus legbővebb változatának közeli rokona, ezért nagyon értékes és ritka dokumentum. Keltezését mindenképp az 1790-es évekre tehetjük, s a típus erdélyi terjedésének (legmerészebb változatban: erdélyi nyomdahelyhez köthető utánnyomásának?) bizonyítéka.

A három vallásos ponyva közül kettő szerencsére pontos datálást őriz, s ez talán a világi füzet keltezését is megkönnyítheti. Sajnos mindkét 1794-es kiadvány megsérült,

[50] Az OSZK 819.037–819.057 jelzetű kolligátumba bekötött számozatlan előzéklapon. Az idézett ponyva leírása: „35 Ne-ne ne Kilencz énekek", míg a vásárhelyi lelet közvetlen rokonáé: „22 Dinom dánomok 1792 13 darab Enek". Fontos tehát, hogy Aranka Györgynek a kiadványtípus mindkét alapformája a birtokában volt.

[51] Ennek váci mivoltát a tipográfia jellegzetességei miatt elfogadhatjuk. Ettől is eltérő szedésű, datálatlan, de feltehetőleg ugyancsak váci kiadás: *NE-NE-NE, AZ AZ: DINNOM-DÁNNOM* (OSZK 820.789; az érvelés: Pogány, 1959, 123–124).

8. kép
N[agy]-Böjti [I]döre való ÉNEKEK (1794), címlap

de tartalmuk rekonstruálható, az elsőnek a címlapja is. A *N[agy]-Böjti [I]döre való ÉNEKEK* címlapjának szélén kézírásos betűk olvashatók, talán egy névbejegyzés. A füzetben a címlap tanúsága szerint négy éneket adtak közre, de a nyolc lapból csak a külső ívfélre nyomtatott négy maradt meg, így a szövegek nem teljesek. A tartalom:

Első:	Jéſus ſzent halálának meg-hallád ember [létit];
Második:	Jaj mit látok 's mit ſzemlélek[52]
Harmadik:	Kriſtus Annya Szűz Mária
Negyedik:	Jaj nagy kedven tartott ſzerelmes [ſzülöttem][53]

[52] RMKT XVII/15, 188. sz.
[53] *Uo.,* 223. sz.

A másik 1794-es vallásos ponyva szerencsétlenebb sorsra jutott. Csak az egyik lappár hajtás menti részletei maradtak meg, a többi leszakadt. A cím és a kiadás helye sem látható, az évszámban is szakadás, de egyértelműen 1794-et jelöl. A címlap és a szövegtöredékek alapján ez lehetett a tartalma:

[Első]: [Ah féle]k! retteg[ek]
Má[sodik]: [Üd]vöz-légy Már[ia]
Har[madik]: [K]önyörüly Iftenem [én bűnös lelkemen]

9. kép
Címlap nélküli vallásos ponyva töredéke (1794)

A harmadik, épségben fennmaradt füzet az *ÉNEKEK* címet viseli, keltezetlen, de megadja nyomdahelyét: „VÁTZONN, Marmarossi Gottlieb Antalnál." A váci ponyvákra jellemző sorszámozás is megvan a címlapon: Nro 18. (mint Pogány Péter meg-

jegyzi, a Gottlieb Nyomda külön számozta a világi és az egyházi termékeit).[54] Mivel viszonylag közismert Mária-énekeket és egy prózai imádságot közöl, ezeknek is csak felsorolását adjuk:

I. Oh áldott Szűz Anya mennyei ſzép [rósa][55]
II. Mikor Máriához az Iſten Angyala
III. Menj-el ſietséggel Arkangyal Gábriel
IV. Idvez-légy mái nap le-ſzállott Ostya.
V. Iſtennek Szent Annya, oh Mária!
VI. Szép Imádság a' B. Szűz Máriához.

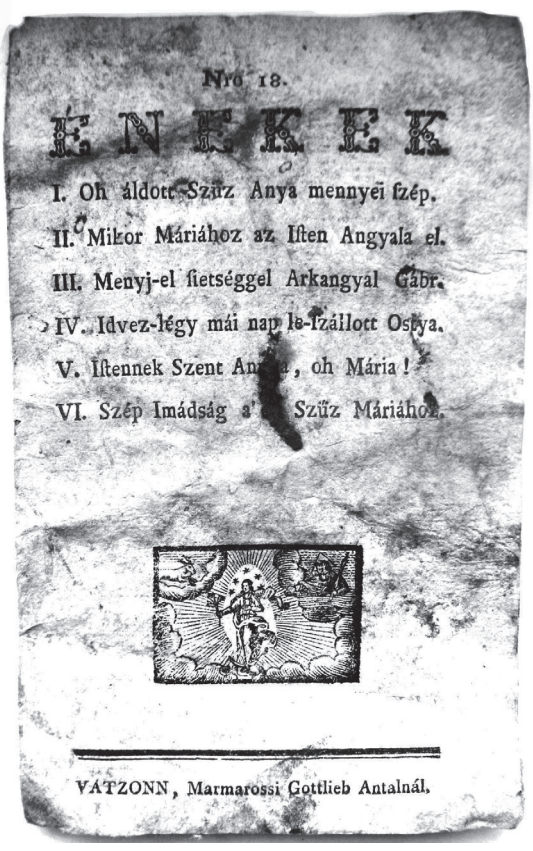
Nro 18.

ÉNEKEK

I. Oh áldott Szűz Anya mennyei ſzép.
II. Mikor Máriához az Iſten Angyala el.
III. Menyj-el ſietséggel Arkangyal Gábr.
IV. Idvez-légy mái nap le-ſzállott Ostya.
V. Iſtennek Szent An[illegible], oh Mária!
VI. Szép Imádság a' [illegible] Szűz Máriához.

VÁTZONN, Marmarossi Gottlieb Antalnál.

10. kép
ÉNEKEK (é. n.; Vác), címlap

[54] Pogány, 1959, 88–89.
[55] RMKT XVII/15, 385. sz.

Kéziratos versek

A leletanyagban a prózai és üzleti iratok között (melyekről fentebb már bővebben szó esett) két köszöntővers is fennmaradt, két különálló kéziratlapon. Mindkettőt a már említett Szentpéteri Kristóf tiszteletére írták: az egyiket az ünnepelt öccse, Antal, a másikat pedig Wittemberger Antal; a kézírás azonossága szerint tőle való a szerelmes vers vázlata is. Hogy egyazon évben keletkezett-e a két vers, nem tudjuk, mivel csak ez utóbbi datált: a kezdő sorok szerint 1805. február 14-én írták (a dátum kissé meglepő, hiszen Szent Kristóf névünnepe július 25. volt; ez esetben talán az ünnepelt születésnapjára készültek a versek). A szerző megjelölése e közköltészeti, alkalmi műfajban elég viszonylagos, hiszen a versek formulákból építkeznek és feltehetően más hasonló névnapköszöntőket imitálnak.

A harmadik vers egy szerelmi dal részlete, a hátlapon latin íráspróbákkal és néhány furcsa írásjellel, amelyek feltehetőleg a latin rövidítések gyakorlását jelzik, esetleg az örmény írás próbálgatását, netán titkosírás-félét.[56] A feljegyző minden bizonnyal az a Wittemberger Antal, aki Szentpéteri Kristófot is verssel köszöntötte, ugyanilyen kézírással és papírtípuson. Itt azonban mintha nem lenne teljesen ura a szövegnek, s egyes magyar szavakat idegenszerű, fonetikus félrehallások nyomán rögzít, ahogyan a közköltési forrásokban más, idegen anyanyelvű lejegyzőkkel is megesik. A függelékben ezért nemcsak a betűhív szöveget közöljük, hanem egy modern rekonstrukciót is.

Függelék

A függelékben betűhív átírásban közöljük a két világi ponyva teljes anyagát (I. 1–2), a két kéziratos köszöntőverset (II. 1–2) és a bizonytalan értelmezésű szerelmes verset (II. 3). A versek szövegéről csak rövid információkat adunk, lehetőség szerint a kritikai kiadáshoz vagy Pogány Péter adattárához irányítva az olvasót.

A nyomtatott szövegeket sorokra és strófákra bontva, sorszámozással közöljük, a lapszámot (amely többnyire jelöletlen) a kezdőponton []-ben adjuk meg. A sajtóhibákat emendáltuk, ezek lábjegyzetében közöljük az eredeti szóalakot.

I. Nyomtatványok

I. 1. *Négy ſzép VILÁGI ÉNEKEK* (1785)

[1]

Négy ſzép VILÁGI ÉNEKEK

[56] Zsigmond Benedek nyelvész, armenista szíves közlése szerint ezek a jelsorok nem adnak ki értelmes örmény szöveget, s az örmény írásra is csak néhány jel emlékeztet, tehát ez a magyarázat figyelmen kívül hagyható.

Elsö:
Menny-el édes Fetském, Viólám 's a' t.

Máſodik:
Való Nehéz meg-váláſom, drága ſzív 's a' t:

Harmadik:
Jaj kínomat ki-nem beſzélhetem, 's a' t.

Negyedik:
Te ſzép ſzemélyed' óhajtom ſzeretlek, 's a' t.

Nyomtattatott 1785-dik Eſztendöben

[2] –

[3]

ELSÖ.

1. Menny-el édes Fetském Viólám köſzöntsed,
nagy alázatoſſan házban valót kérdgyed,
ezen fáradt ſzóval nékie jelentſed,
ne kegyetlenkedgyél a' mi*t*[57] ſzóll meg-értſed.

2. Erös kötelekkel kötözték Sámſomot,
még-is el-ſzakaſztá mint erös ló hámot,
mágnes követ viſel a' ki ſok igámot,
tsak egy haj-ſzálon ö hozzá huzhatná moſt.

3. Arannyal kellene nevedet fel-irni;
gyémánt-kö táblára ſzépen le-rajzolni,
rubint-köböl formált ládába tartani,
innepet kellene nevednek ſzentelni. [4]

4. Nem ditsérem de ſzép mint hajnali tſillag,
Angyalka módjára ki elöttem ballag
neveti, hogy kérdem hol lakol ſzép alak,
két ſzép ſzemeivel integet 's úgy ballag.

[57] mi

5. Vagy meg-halok érted, vagy enyimmé téſzlek,
vagy el-válok töled, vagy hozzám keritlek,
ſzánny-meg édes rósám igen ſzépen kérlek,
20 engem úgy ſegéllyen ſzivemböl ſzeretlek.

Megjegyzés: 17. századi előzményekre épülő 18. századi szerelmes vers. Bővebben: RMKT XVII/3, 148. sz. (a II–III. változat itt is ponyvakiadásokat jelöl); Pogány, 1959, 168.

MÁSODIK

1. Való nehéz meg-váláſom,
drága ſzivtöl meg-foſztáſom,
ki miatt van zokogáſom,
éjjel nappal búsúlláſom,
5 végre léſzen ſzállásom,
koporsómba záráſom.

2. Itt minden ſziv éſzre vehedd,
egy ideig a' ſzerelmet
folytathatod, léſzen kedved,
10 de az után meg- [5] ſzenveded
el-*változván*[58] kegyeſed,
méreggé vált édeſed.

3. Alig én ezt kóſtolhattam,
Vénus paláſtját ſem fogtam,
15 hálóját meg-ſem próbáltam,
pályáját bé-ſem futhattam,
noha gyakran úntattam,
ajtót kéſzre nyitottam.

4. Sok irígység akár mit tégy,
20 bátran minden kínokra végy,
ellenem ij*e*ſztéſſel[59] légy,
arra ſoha reá nem mégy,
kedveſemtöl[60] hogy el-végy,
más keleptzéjébe tégy.

[58] el-változván te
[59] ijéſztéſſel
[60] én kedveſemtöl

5. Zokog ſzivem ſebeſedve,
mert nints tündér ſzínnel feſtve,
ſzerelmem van úgy ébreſztve,
Cupidótól által löve,
hogy halállal végezve,
léſzen egymásnak ſzíve.

Megjegyzés: 18. századi szerelmi panaszvers, már a *Múlatságos Világi ÉNEKEK* című, 1769-ben kiadott ponyván szerepel (OSZK PNy 691). A versfőkben: VIASZ; a név Pogány Péter (1959, 165) szerint összeolvasandó a következő versben olvashatóval: VIASZ JÓZSEFÉ. A versről: *uo.,* 174.

HARMADIK

1. Jaj kínomat ki-nem beſzélhetem,
tsak nagy nyögve fájdalmit ſzenvedem,
mellyért bizony [6] majd meg-eméſztetem,
tsak halgatok, tsak halgatok, és ki-nem jelentem.

2. Oh tsak türve kell világon élnem,
vigaſztaláſt mivel kell kereſnem,
ſok bánatot örömmel ſzenvednem,
bár lehetne, bár lehetne, egyſzer menekednem.

3. Szívem egyszer bár tsak vigadhatna,
tsak egy óra ſzempillantás vólna,
bút bánatot melly nékem nem adna,
nyúgodalmat, nyúgodalmat magának találna.

4. Elmém ſem talál módot már ebben,
mert el-merült nagy keſerüségben,
tellyes bizony van nagy gyötrelemben,
eméſztödik, eméſztödik, mert vagyok inségben.

5. Partról hajóm hát ſzélnek ereſztem,
búval rakott kórmányát vezetem,
vitorláját bánattal ſzépítem,
ſiralommal, ſiralommal, fel-is ékeſitem. [7]

6. Hatalmas Iſten vezesd te ſzolgádat,
látod nyögve türöm oſtorodat,
kegyelmeſen mutasd malaſztodat,
mutasd kérlek, mutasd kérlek, irgalmaſſágodat.

7. Ez bánatnak had leheſſen vége,
tſillapodjék ſzívem ſok insége
töled immár légyek meg-ſegítve,
útamnak-is, verſemnek-is, légyen egyſzer vége.

Megjegyzés: 18. századi általános keserves, jórészt ponyvakiadásokban terjedt 1769-től, néhány kéziratos másolata is fennmaradt. Bővebben: RMKT XVIII/15, 153. sz. A versfőkben: JOSEPHE, lásd az előző szövegnél írottakat.

NEGYEDIK.

1. Te ſzép ſzemélyed óhajtom,
ſzeretlek ſzívem meg-vallom,
magamat néked ajánlom,
és tenéked préſentálom,
végy-bé kedvedbe kivánom,
mert hüséged látom 's tudom,
édeſem kegyeſem ne kívánd halálom.

2. Néked az én életemet,
köteleztem hüségemet,
tsak tartſ*d*[61] hozzám ſzerelmedet
régi köteleſſégedet, [8]
ne vond tölem ſzemélyedet,
zárj-be ſzívedben engemet,
édeſem, kegyeſem *ne*[62] kinozd hívedet.

3. Tsókjaiddal söt vidámits,
reám kegyes ſzemmel tekints,
kivel ſzívemben kedvet hínts,
azzal engemet meg-gyógyíts,
bánatal engem ne ſzomoríts,
inkább víg kedvvel vidámíts,
édeſem kegyeſem töled el-ne vadíts.

[61] tartſad
[62] kegyeſem-ne

4. Kiért *én*[63] hidjed kéſz léſzek,
igaz ſzolgád miglen élek,
az míg bennem teng a' lé*l*ek,[64]
25 veled együtt halok 's élek,
kivüled máſt nem kedvellek,
és hidjed nem-is ſzeretek,
édeſem kegyeſem tsak téged, ſzeretlek.

V É G E.

Megjegyzés: 18. századi udvarló vers, jórészt ponyván terjedt az idézett gyűjtemény előképnek tekinthető *Múlatságos Világi ÉNEKEK* című 1769-es füzet óta. Bővebben: Pogány, 1959, 174.

I. 2. *Címlap nélküli ponyva*

A lábjegyzet nélküli dőlt betűs szavak az eredetiben szakadás, sérülés miatt hiányoznak; ezeket az említett rokon ponyva nyomán pótoltuk.

[1]–[2]: hiányzik

[3]

Első.

1. A' violát akkor ſzedik,
Mikor reggel harmatozik,
Én ſzívem-is akkor nyugſzik,
Mikor veled mulatozik.

5 2. Keſervefen jút efzemben
A' midőn ötlik ſzívemben,
Veled való mulatásom,
Szeretetem 's barátságom.

3. Jaj édeſem! mit tsináljak,
10 Szerelmedtől el-hogy váljak;
De már látom hogy el-válok,
Veled többé nem sétálok.

[63] én-is
[64] léek

4. Munkában ſokſzor karjaim,
El-fáradta*nak*[65] *tag*jaim,
15 *De* ha vállodra tehettem,
*Min*djárt *e*gé*ſz* újja lettem. [4]

5. Óh melly ſokſzor tanítottál,
Mit nem tudtam meg-mondottál
Tréfáiddal újjitottál,
20 Öröm vígaſſágom vóltál.

6. El-hidd, el-nem felejtelek,
Míg bennem egy tsepp vért lelek,
Jóságodért emlegetlek,
Hidd-meg, mind hóltig ſzeretlek.

25 7. Meg-hervadott bennem a' vér,
Melly tégedet moſtan-is kér;
Ámbár tőled el-távozom,
De máſſal nem barátkozom.

8. Fáj a' ſzívem, búslakodik,
30 Midőn rólad gondolkodik,
Kőnyves ſzememnek melly nehéz,
Hogy többé ſzemedbe nem néz.

Megjegyzés: 17. századi eredetű, de főként a 18. században, ponyván népszerű szerelmi dal. Bővebben: RMKT XVII/3, 143. sz. jegyzetei; Pogány, 1959, 153.

Máſodik

1. Tsak a' nékem keſerves,
Hogy ſzeretőm beteges,
Édes Rósám! ne halj-meg,
*Szer*entsémre *ma*radj-meg.

5 2. *V*eſzek néked *Főkötőt,*
Tzitz-kárton elő-köt*ö*t,
Fejér-fatyol keſzken*őt,*
A' lábodra tzipellöt. [5]

[65] El-fáradtak

3. Imhol jő az aratás
10 Én-is úgy élek mint más,
Én ſe léſzek heverő,
Kaſza, kapa kerülő.

Megjegyzés: Szerelmi-mulató dalfüzér részlete, jórészt ponyvakiadásokból ismert. Bővebben: Pogány, 1959, 157.

Harmadik

1. Nem adnálak e' Világért,
A' Budai roſz vásárért,
A' vásárral mit tsinálnék,
De te veled el-élhetnék.

5 2. Vas a' patkom rész[66] a' ſzege,
Szeretőmnek kék a' ſzeme,
Ha a' Feſtöhez vihetném,
Feketére meg-feſtetném.

3. Náni! Náni! ſzívem Náni!
10 Be-ſzeretnék veled lenni,
Veled eggyütt jádſzadozni,
Mind virradtig múlatozni.

4. Peſth mellett egy ſzép kertetske,
Ott lakik egy ſzép Menyetske,
15 Hol a' legény nem új Fetske,
*K*it kéſzen vár a' Menyetske.

5. Meg mondtam már a' Sárának,
Tartson ſzeretőt magának,
Ne tartson mást bolondjának,
20 Végyen bolondot urának. [6]

Megjegyzés: szerelmi-mulató dalfüzér, melynek lazán kapcsolódó vándorstrófái gyakran a verskezdő pozícióban is váltják egymást. A 18. század végi ponyvákon lett népszerű, de kéziratos változatai is fennmaradtak (pl. *Ötödfélszáz énekek,* 1813). Bővebben: Pogány, 1959, 169; a vers kiadása körüli erkölcsrendészeti kifogásokról: *uo.,* 69.

[66] réſz

Negyedik.

Ritka búza, ritka, mellyben konkoly nintsen,
Ritka ſzerelem az, mellyben hiba nintsen,
Szerelem, ſzerelem, átkozott ſzerelem!
Miért nem termettél a' füz fa levelén,
5 Hadd ſzakaſztott vólna minden ſzegény legény,
Én-is ſzakaſztottam, de el-ſzalaſztottam
Sárikám! Sárikám! tsókold-meg az ortzám,
Én-is meg-tsókolom Vasárnap dél után.
Adj egy tsókot ró'sám, kettöt adok érte
10 Jaj nem merek ſzívem, mert meg-vernek érte.
Ne félj ró'sám! ne félj, bennem ne kételkedj,
Balúl kérlek rólam ſoha ſe vélekedj.

Megjegyzés: szerelmi vándorstrófák füzére, mely a 18. század utolsó harmadától kezdődően kéziratos és nyomtatott forrásokban is népszerű; néhány sorának népköltészeti változatai is gyakoriak. Bővebben: Bartha, 1935, 1. sz. A kiadvány 4–7. szövegét éppúgy kisebb betűmérettel szedték, mint az Aranka-féle 1792-es változatét.

Ötödik.

Árok ſzállásánal vólt a' veſzedelem,
Ennek oka vala kop*a*ſz[67] Fejedelem,
Hajtott, hajtott, majd rá hajtott,
Mint Oroſzlány úgy ordított.
5 Nem vólt engedelem,
Faraónak minden népe,
Mind a' kannya, mind nyöſténye,
Mind ſzaladának.
Futva rugaſzkodik amaz kormos fajta,
10 *Utánn*ok egy ſzürket fingatott a' Vajda,
Hord-el fijam! hord a' riſzát,
Ugord által Dúnát, Tiſzát,
Rugd a' farmatringot, [7]
Hányd-el, hányd-el a' kereket,
15 A' veres nadrág' feneket
Meg-ne fojtsd a' fingot,
A' jó rozmaringot.

[67] kopáſz

Megjegyzés: homályos történeti utalásokkal teli cigánycsúfoló ének. Nagyidai változatban is ismert; ponyvakiadásai és kéziratos másolatai a 18. század végétől gyakoriak. Bővebben: RMKT XVIII/4, 94. sz.; Pogány, 1959, 154.

Hatodik.

Katona életet ſok legény kerüli,
A' Katona ruhát ſok Anya keſergi,
Ha tudtad határát rövíd ſzerelmünknek,
Hálót mért vetettél ſzabad életünknek,
Én előttem nem más, te tettél fogadáſt,
Hogy én rajtam kivűl te nem ſzeretel mást.
Keſereg a' lelkem, érted ſzívem búsúl,
El-vettél mátkáúl, itt hagytál árvaúl,
Az Iſten ne mentsen a' Budai vártúl,
A' Ferentz Tsáſzárnak ſzürke mondérjától.
Széles-víz a' Duna keskeny palló rajta,
Nem merek rá menni; mert le-eſem rólla,
Kár vólna még nékem véletlen meg-halni,
Egy hitvány leányért magam el-veſzteni.

Megjegyzés: katonapanasz a francia köztársaság elleni háborút megelőző országos sorozás idejéből, szerelmi panaszversszakokkal vegyítve. Bővebben: Pogány, 1959, 166.

Hetedik.

1. Sír az egyik ſzemem, a' máſik könyvezik,
Mert az én édeſem rólam felejtkezik,
Sirjatok hát ti-is édes két ſzemeim,
Áztaſſátok sürün az én két ortzáim.

2. Majd le-viſzi Iſten a' ſzép fényes napot,
*S*etétségben hadgya a' ſzegény paraſztott.
*F*el-deríti Iſten a' fényes tsillagot
*H*ogy rakhaſſon minden ſzegény jó aſztagot. [8]

3. Mikor a' ſzép hajnal már friſſen ki-derűl,
Akkor az én lábom kengyelembe merűl,
Lóra Tsikos, lóra, el-ſzaladt a' ménes,
Tsak egyedűl maradt a' panyván a' nyerges.

4. Keresi, keresi, de ſemmit nem lele,
Jártában, költében talál egy tsapſzékre
Galambom Tsaplárné ereſzſz-bé engemet,
Biz én nem ereſztlek, nem tudom nevedet.

5. Tsikos vagyok biz én galambom Tsaplárné
Kérlek a' nevedre nem ereſztel-é-bé,
Bizony nem bánom én mondá a' Tsaplárné,
Nintsen nékem Uram, nem ſzabad jönni-bé.

6. Árva vagyok, árva, én vagyok az árva,
Áldja-meg az Iſten, ki az árvát ſzánja.
Búval és bánattal élem világomat
Búval teritetté az én aſztalomat.

Megjegyzés: népdalszerű (több részletében folklorizálódott) keserves, amely egy zsánerdallal kontaminálódik, balladaszerű részletekkel. A 18. század végétől ismert, elsősorban ponyvákról. Bővebben: Pogány, 1959, 172; RMKT XVIII/15, 428–429.

Nyóltzadik.

1. Házamhoz tanúlt egy fetske,
Melly én hozzám ſzelídetske,
Mert énnékem kedveſetske,
Nem rug nem, döf, mint a' ketske.

2. Nints ſenkinek abba kára,
Hogy ſzokott házam' héjjára,
Mert itt talál jó gazdára,
Ha múlatoz még ſokára. [9]

3. Meg-hagyom házam népének,
Hadjanak békét féſzkének,
Hadd leheſſen ſzegénykének,
Maradása életének.

4. Ki-fut néha az határra,
Gazdájának boſzſzújára,
De viſzſza-tér nem ſokára,
Kivánatos ſzállására.

5. Édes Fetském! de rég' várlak,
Hidd-el, hogy jó ſzívvel látlak,
Szívem' rejtekében zárlak,
20 Már onnan ki-ſem botsátlak.

6. Édes Fetském! maradj velem,
A' mit akarſz, azt mivelem,
Hajlékom néked ſzentelem,
Veled tőltöm nyaram, telem.

Megjegyzés: népies szerelmi dal, 18. század végi ponyvákon fordul elő.

Kilentzedik.

1. Ki sütött a' Nap' súgára,
Szeretőmnek ablakára,
Ragyog ſzép Tsillag módjára,
Tündöklik gyémánt ortzája.

5 2. Ne veſſ-ki ſzívem ſzívedből
Édes kintsem ſzerelmedből,
Nem ſzóllottam illetlenűl,
Ne haljak-meg véletlenűl. [10]

3. A' Méhetske viragokról,
10 Edeſſéget ſzed azokról,
En-is piros ajakidról,
Gyöngy tsókokat ſzedek arról.

4. Óh te erdő be magas vagy,
Szép ſzerelmem de meſzſze vagy,
15 Ha az erdöt le-vághatnám,
Szép ſzeretőm' meg-láthatnám.

5. Bizony nints annál drágább kints,
Mint kinek ſzeretője nints,
Nem fekſzik-le ſiralommal,
20 Nem kél reggel bú bánattal.

6. Talám azt tudod, hogy bánom,
Hogy ſzívedtől meg-kell válnom,
Im' ez én előttem álom,
Mert ſzeretőm, kettö három.

7. Tsak a' ró'sám nékem nehéz,
Hogy téged ölelget más kéz,
Az én ſzemem távolról néz,
Hidd-el bizony nekem nehéz.

8. Nintsen annak ſemmi bója,
Ki ſzeretni nem tud ſoha.
*Va*gyon annak nyavalyája,
Ki ſzeretőjét nem látja. [11]

Megjegyzés: népies karakterű, részben 17. századi eredetű szerelmi dalstrófák füzére, némelyikük önálló szövegkezdetként is előfordul a 18–19. század fordulóján. Bővebben: RMKT XVII/3, 672.

Tizedik.

1. Gondolatim ſzünnyetek,
Kínaim ne gyüljetek,
Eſzembe ſe juttaſſátok,
Az orákat kik el-múltak,
Légyen elég hívségem
Kit tenéked ſzenteltem.

2. Az idő el-enyéſzett,
Minden kedvem el-veſzett
Hová lettél vígaſztaló,
Bús ſzívemet meg-nyúgtató;
Gyáſzban borúlt víg ſzívem,
El-maradt kedves Hívem.

3. Hívségemet ſzívednek,
Áldoztam hívségednek,
Hogy ſzolgálok életemmel,
Kezeď kaptsoltam kezemmel,
Tiſztellek tsókokkal,
Bizonyítlak azokkal.

4. Azért ne kérd ſzívemet,
20 Mi lelte bús fejemet,
Minden erőm el-veſztettem,
Tsak kínokra ſzülettettem,
Nem reménylek ſemmi jót,
Mert úgy élek mint egy hólt. [12]

25 5. Ámbár töled a' ſors zár,
De ſzíved elmémben jár,
Távol léted Lauruſomat,
Gyáſzba hozta vígságomat,
De reménylem, meg-vídúl,
30 Dolgom még jobbra fordúl.

6. Oh *te*hát[68] hívségeddel,
Költsönös hűségeddel,
Szívem ſebeit enyhítsed,
Fájdalmimat könnyebbítsed,
35 Ne duplázd pártoláſſal,
Vég frigyet ne köſſ máſſal.

7. Szentelem kis ſzívemet,
Tsak néked hívségemet,
Ámbár most nem láthatlak-is,
40 Szívvel léſzek hozzád még-is,
Mert te vagy az a' hív *szív,*[69]
Kihez léſzek mindég hív.

8. Hóltom után siromra,
Kérlek, jegyezd-fel arra,
45 Hogy ebben a' ſetét ſirben,
Fekſzik egy ſzív hívſégében,
Melly egy ſzívtől meg-vála,
Lett véletlen halála. [13]

Megjegyzés: rokokó szerelmi panaszdal, a 18. század utolsó negyedétől népszerű a kéziratokban és a ponyvákon. Bővebben: Pogány, 1959, 160.

[68] hát
[69] hív

Tizen-egyedik.

1. Szebb vagy Ró'sám Diánnánál,
Pünkösti piros ró'sánál,
Pallás, Vénus Kis-Aſzſzonynál,
Magadnyit nyomo aranynál.

2. Te vagy Ró'sám én galambom,
Hélikon hegyén én dombom,
Kebeledben van két gombom,
Mellyel ſzívem vígaſztalom.

Megjegyzés: 18. század végi diák-melodiáriumokban is népszerű, mesterkedő szerelmi dal; másik ismert szövegkezdete: „Talán nem is anya fajzott". Bővebben: Pogány, 1959, 172; Bartha, 1935, 14. sz.

Tizen-kettödik.

1. Iſten meg-áldjon kedves barátom,
Jó h*it*es[70] tárſ*sal,*[71] ſzívből kívánom,
A' házaſſágra van gondod látom,
Azért e' verſet tartsd-meg, javallom,

5 2. Lába nyomáért vadat ne kergeſſ,
Űres nyereggel lovat ne nyergeltes,[72]
Ketske gyapjáért ſoha ne fizeſſ,
Szegény legénynek ez a' vers rendes.

3. Melly nehéz dolog az erőtlennek,
10 Nagy fát le-vágni egy tsonka kéznek,
Gazdag lyányt kérni ſzegény legénynek;
Mert mondják őtet ſzemtelen légynek.

11. Arany, ezüſtért tzifra ruháért,
Leányt el-ne vegy koſzorújáért,
15 Előtted *val*ó[73] friſſ járásáért,
Tsak vedd-el őtet jamborságáért.

[70] híres
[71] tárſom
[72] Ez a sor másutt is szótagtöbbletes.
[73] járó

12. Jóllehet ugyan én nem próbáltam,
De jó emberem házánál jártam,
Az Aſſzony dolgát ott ki-tanúltam,
20 Urához illyen ſzavát hallottam.

13. Mond az Urának, egyél ha hoztál,
Avagy kezembe mond-meg, mit adtál?
Úri konyhára miért házaſodtál?
Egyél kenyeret, nints egyéb annál.

25 14. A' ſzegény Férfi nem tud mit tenni,
Szégyenletiben a' vizet véſzi,
Száraz kenyerét azzal öntözi,
Az Aſzſzony dolgát ſirva keſergi.

15. Azért barátom adom tudtodra,
30 Jo tanátsomat ne vedd trefára,
Körmetlen lévén, ne hágj nagy fára,
Mert viſzſza-eſel fejed lágyára. [15]

Megjegyzés: 17. századi eredetű szatirikus házassági intő-oktató ének; ponyvakiadásai és kéziratos másolatai a 18–19. században is gyakoriak. Bővebben: RMKT XVII/3, 263. sz.; Pogány, 1959, 164.

Tizen-harmadik.

1. *É*lek[74] újra, Napom derűlt,
Mert kedveſem hozzám kerűlt
El-jött éltem' drága dijja,
Víg kedvemnek ő vólt hijja.

5 2. Szárny*a*it[75] néki engedte,
Kupidó hozzám vezette,
Itt vagy; lábaidhoz engedd,
Le-borúlok, mert érdemled.

[74] Elek
[75] Szárnyáit

3. Tudom, útadat irigység,
10 Gátolta titkos ellenség,
Tsalárdsággal minden próbált,
Állandóság*od*[76] triumfált.

4. Te kis Bajnok, ſzép Amazon.
Méltán örvendezhetſz azon,
15 Hogy tsak hüség vólt gyámolod,
Még-is irigység 'sámolyod.

5. Lauruſt érdemelſz fejed*b*en,[77]
Zőld pálmát hó-ſzín kezedben,
Tegzes Nymfák' ſeregében,
20 *Ülj*[78] ditsőség' ſzekerében,

6. Értem mindeneket tettél,
Vexás viadalt ſzenvedtél, [16]
Méltó vagy, hogy ſzeméllyednek,
Óltárt építsek nevednek.

25 7. Érted hidd-el ſzeméllyemet,
Fel-áldozom hüségemet,
Nálad nélkűl ſoha ſzívem,
Másé nem leſzſz bizony nem nem.

VÉGE.

Megjegyzés: rokokó, mitologizáló szerelmi dal, kéziratos változatai is fennmaradtak.

II. Kéziratos szövegek

A kéziratos szövegeket szintén betűhíven, de verssoronkénti tördeléssel, sorszámozással közöljük; a kézírásban megszokott rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk. A szövegek sérült vagy olvashatatlan részeit ..... jelöli; a rekonstruált szavakat és szótagokat []-be tettük.

[76] Állandósággal
[77] fejedden
[78] Új

II. 1. Egyleveles köszöntővers

[a]
Kőszőntő Versek Szent-Péteri Christoph[79] Ur tiszteletére

1. Az Őtődikén ez ezer és nyoltz száznak,
Tizen negyedikén Bőjt elő havának
Szemünk nek világát nagy fényességevel
Bétőlte mű nékünk az Dicsőségével.

2. Jeles emlékezett napja Szent Kristophnak
S Neve napja Szent Pé-teri Kristoph Urnak
A kit is szivemből magam verseimmel
Kívánok tisztelni ez kevés rendimmel

3. Hogy ha verseimmel unalmat nem tennék,
Sőt inkább azokkal vigságot szereznék.
Ki dicsőségére oh muzsa lanoddal,
Jeleny meg Apollo szép hárfásaiddal.

4. És én verseimnek dicsőséget adván,
Tisztellyűk ez napot Szent Kristophot áldván
Űzzűk el Orpheust a [szo]mor[u]sággal
Ajjunk elé musák az jeles vigsaggal.

5. Ne is folytassuk már an..... [dolg]unkat[80]
Végezzük jelesen el kezdet[t munkánkat]
Ke.....
Őrv..... [b]

6. Most is neve napját nem szomoru szivvel
Kévánom hogy tőltse hanem vig örömmel,
Légyen az Úr Isten buban gyámoloja
Az Gondolatyiban őrők helytartoja

7. Engedgyen az Isten tellyes életében,
Őrömet s vigságot élete rengyében.
Ha pedig az Isten pályafutásanak,
Oráját el hozza vég ki mulásának,

[79] Christoph<or>
[80] A lapszél szakadása miatt ez és a következő 3 sor csak részben olvasható.

8. Dicsirvén az Istent fényes Menyorszagban
30 Légyen az Lakása Őrők boldogságban. Amen
Ezekkel magamat hiv Gratiájában,
Ajánlom azomban kegyes jo voltában.
Wittemberger Antal [manu propria]

Megjegyzés: A vers szerzőjét-lejegyzőjét egyelőre nem tudjuk azonosítani. Kétségkívül ő írta le azonban (egyező papírtípusra) a már említett szerelmesvers-vázlatot is, lásd II. 3.

II. 2. Egyleveles köszöntővers, 2.

[a]

Kőszöntő Versek.

1. Serkeny fel Apollo hoszszas mely álmodbol,
megfáradt tago[dot] vedd fel ő ágyábol
tőről d ki szemedet homályosságábol
vigságodot mutasd régi szokásodbol.

5 2. Mert im ma innepe vagyon egy boldognak
tudniillik ama dicső Szent Kristofnak
Kiis Pátronussa kedves rokonomnak
Szentpéteri Kristof szerelmes Bátyámnak

3. Tudom kedves Bátyám hogy most őrvendezel
10 ha neved napjára boldogul érk[e]zel
bus gondaidrolis ez nap felejtkezel
mert kőszöntésével sokaknak tőltőzel,

4. Enis hát kivánom, számos esztendőket
fris jo egésségben tőbb hoszszas időket
15 E földőn láss testi [s lel]ki őrőmeket
[A mennyek]ben nyerh[ess] [elr]ejtett kintseket.[81]
Amen.

Kivánnya hiv őttse
Antal.

[b]: –

[81] Az utolsó két sor a papír szakadása és kifakulása miatt csak részben olvasható.

Megjegyzés: Szentpéteri Kristófnak valóban volt Antal nevű rokona, esetleg testvére (1786–1838). Ha ez így van, akkor némiképp ellentmond a család 1760-ban kapott nemességének, hogy a szabómesterség lett hivatása.[82]

II. 3. Szerelmes vers töredéke

[a]

Sakszar íjel álmomban Képed őleltem,
ha fel Szerkenyek s meg hólt hellyedet leltem,
a be jól esig ez az csalárd álamís,
ha tulajdon Képedet nem találamís,
5 hát mí kar valaban meg őlelgetlek,
emete [?] más karjaim [!] kósz szemlélhetlek,
e már ekor szenki színts ílly guszdóg mind ín,
czírus goszdogságával bírhatok szintín,
a szám naí [?] szép szerelmeri szép alok,
10 a mikor írem én ..... meg lássalok,
sz..... ..... és egy .....tán meg csukulnalek,
az Karjaim kozelís Ki nem hogynalok,
repede.....

[a bal margón, lentről felfelé futó sorokkal]

Ides szelid angyalkam a be szeretlek,
15 fél fertány [?] ujaígis nem felejthetnik
s moganoságbanis velled szétállak
hazombanis venll..... vogy míg íllek, s halok

A vers magyar szövegét nagyjából így rekonstruálhatjuk:

Sokszor éjjel álmomban képed öleltem,
Ha felserkenek s meghűlt helyedet leltem,
Ah, be jól esik ez az csalárd álom is,
Ha tulajdon képedet nem találom is.
Hát mikor valóban megölelgetlek,
emete [?] más karjaim közt szemlélhetlek,
De már ekkor senki sincs ily gazdag, mint én,
Cyrus gazdagságával bírhatok szintén.
A szám nai [?] szép szerelmes szép alak,

[82] Pál-Antal, 2014, 8.

Ah, mikor érem én, [hogy majd] meglássalak,
sz..... [?]..... és egy [az]tán megcsókolnálak,
Az karjaim közül is ki nem hagynálak.
repede [...]

Édes, szelíd angyalkám, ah, be szeretlek!
Fél fertályóráig is el nem felejthetlek,
S magánosságban is veled sétálok,
Házomban is vélem vagy, míg élek s halok.

A szöveg további kutatást érdemel, hiszen több részletének változata előfordul az erdélyi, pl. széki néphagyományban.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

Bartha
1935 Bartha Dénes: *A XVIII. század magyar dallamai. Énekelt versek a magyar kollégiumok diák-melodiáriumaiból.* Bp., MTA, 1935.

Benkő
2001 Benkő Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben.* S. a. r. Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, Mentor, 2001.

Borsa
1994 Borsa Gedeon: *A régi nyomtatványok mérete.* Bp., Borda Antikvárium, 1994.

Gyalui
1895 Gyalui Farkas: *Egy székely katonaköltő a múlt századból.* In: *Erdélyi Múzeum,* 12(1895), 2, 77–83.

Pogány
1959 Pogány Péter: *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1823.* I. *Vásári ponyvairatok.* Bp., Akadémiai, 1959. (Irodalomtörténeti Füzetek, 24.)

Pogány
1978 Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre.* Budapest, Magyar Helikon, 1978.

Király
2006 Király Emőke: *Aranka György fordítói munkássága.* In: *Erdélyi Múzeum,* 68(2006)/1–2, 107–125.

Knapp
2011 Knapp Éva: *Levélelméletek a magyarországi jezsuita oktatásban a 17–18. században.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények,* 115(2011), 554–580.

Nagy
1932 Nagy Lajos: *Régi pesti és budai játékkártyák.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából I.* Bp., Budapest Székesfőváros, 1932, 134–140.

Pál-Antal
2014 Pál-Antal Sándor: *Örmény családok Marosvásárhelyen 1848 előtt. (Melléklet – 2. befejező rész).* In: *Erdélyi Örmény Gyökerek,* 18(2014)/jún., 5–9.

RMPE — *Római szerzők 17. századi magyar fordításai.* Szerk. Kecskeméti Gábor, kiad., jegyz. Bartók István, Borzsák István, Erdélyi Lujza, Kecskeméti Gábor, előszó Havas László, utószó Kecskeméti Gábor. Bp., Balassi, 1993. (Régi Magyar Prózai Emlékek, 10)

RMKT XVII.
3 — *Szerelmi és lakodalmi versek.* S. a. r. Stoll Béla. Bp., Akadémiai, 1961. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 3)

15/A–B — *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek).* Kiad. Stoll Béla, jegyz. Holl Béla. Bp., Akadémiai, 1992. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 15/A–B)

RMKT XVIII.
4 — *Közköltészet 1. Mulattatók.* S. a. r. Küllős Imola, mts. Csörsz Rumen István. Bp., Balassi, 2000. (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 4)

15 — *Közköltészet 3/B. Közerkölcs és egyéni sors.* S. a. r. Csörsz Rumen István, Küllős Imola. Bp., Universitas, 2015. (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 15)

Szentpéteri
2008 — Szentpéteri Márton: *Egyetemes tudomány Erdélyben. Johann Heinrich Alsted és a herborni tudomány.* Bp., Universitas, 2008. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok)